

Machiavelli

Zijn politieke leer en zijn kijk op het krijgsbedrijf

J.F.W. van Angeren en drs. A.J. Vinke - kolonel en majoor van de Koninklijke Luchtmacht¹

Sedert Machiavelli's (1469 - 1527) geschriften roept zijn naam, naast geestdrift en fascinatie, bovenal tegenstand en afwijzing op. Hij wordt enerzijds bewonderd door lieden van politieke actie (in de politieke wetenschappen veelal aangeduid met „realisten”), actiegerichte (*no-nonsense*) politici (*Realpolitiker*), pragmatische dus, alsook door enige belangrijke denkers over de staat. Anderzijds wordt hij verguisd, in het bijzonder door hen die de politiek normatief benaderen en vooral baseren op ideologie. Zij zien politiek dus veelal door de „idealistische” bril van wat hoort, of van wat gewenst is (*Idealpolitiker*). M.n. deze laatste groep verbindt aan de naam Machiavelli voorstellingen van leugens, bedrog, achterbaksheid en gebrek aan scrupules. Hoe vaak komen we niet de negatief beladen termen tegen als „Machiavellistische politiek”, „de Machiavelli van .....” (en dan volgt een stad, streek, politieke partij of beweging). Hoe komt het dat aan hem vaak de uitdrukking „het doel heiligt de middelen” wordt toegeschreven, hoewel die helemaal niet van hem afkomstig is?

Interpretatiegeschiedenis twee tradities

Machiavelli heeft eigenlijk maar weinig geschreven. De commentaren op zijn werk vullen daarentegen een bibliotheek. Niet alleen in verschil-

¹ Kol Van Angeren is Hoofd van de Afdeling Militair-Strategische Aangelegenheden van de Defensiestaf. Maj Vinke is historicus.

lende tijden, maar ook in verscheidene nationale culturen heeft men zich diepgaand met hem bezig gehouden. De toon van de commentaren is vaak polemisch en daagt dus uit tot een debat. Er zijn in de interpretatiegeschiedenis twee tradities waarin de meeste commentaren kunnen worden ondergebracht.

In de ene traditie is Machiavelli niet alleen een waarnemer van het kwaad van de politiek, maar ook een instructeur van het kwaad, de oorzaak ervan. Hem worden de rampen die de onbetugelde macht veroorzaakt ten laste gelegd. Machiavelli wordt in deze traditie voorgesteld als een slechte of zelfs kwaadaardige man.

In de tweede interpretatietraditie is Machiavelli voor alles iemand die de waarheid spreekt. Hij wordt voorgesteld als een patriot of een revolutionair, als een vijand van de macht. Deze interpretatie zou de manier laten zien waarop de geheimen van de macht, nu ze eenmaal ontsluit zijn, kunnen worden gebruikt om de structuren van de macht te veranderen.

De waarheid zal wel in het midden liggen, hoewel wij ertoe neigen de tweede interpretatie meer waarheidsgehalte toe te kennen en in ieder geval meer realiteitsgehalte. Met andere woorden, in ons artikel benaderen wij Machiavelli en zijn denken vanuit een positieve invalshoek, in de aanname dat hetgeen hij ons heeft geleerd (hoewel wellicht niet leuk en soms ook verre van ideaal) de wijze waarop in de praktijk politiek moet worden bedreven, het dichtst benadert.

De context waarin Machiavelli zijn waarnemingen deed en de exacte betekenis van zijn ideeën zijn het

naar onze mening waard eens nader onder de loep te worden genomen, juist omdat er een spanningsveld bestaat tussen wat gewenst is en wat mogelijk is. Dat geldt zowel voor zijn politieke denkbeelden, als voor zijn (voor zijn tijd revolutionaire) ideeën over het militaire apparaat, d.w.z. de ontwikkelingen ervan en de gewenste organisatie. Daarmee kunnen o.m. de betekenis van Machiavelli's denkbeelden in de Nederlandse politieke arena, en meer in het bijzonder hun relatie tot de normen en waarden binnen de militaire arena, beter worden duidelijk gemaakt.

Daarom zal in dit artikel aandacht worden besteed aan Machiavelli als persoon, zijn leven, zijn omgeving en zijn manier van denken (*Machiavelli en zijn politieke leer; zijn list en bedrog toepasbare, loffelijke eigenschappen?*). Vervolgens worden in dit artikel de ideeën van Machiavelli over de militaire organisatie weergegeven (*Machiavelli en het krijgsbedrijf; lessons learned*). In een tweede artikel (*Machiavelli en de politiek-militaire arena*) zullen de kenmerken van de hedendaagse politieke arena, waarin de ideeën van Machiavelli een belangrijke rol spelen, worden geplaatst naast die van de militaire arena. Getracht zal worden de fricties te identificeren.

Machiavelli en zijn politieke leer

Zijn list en bedrog toepasbare, loffelijke eigenschappen?

In dit artikel wordt een schets gegeven van de man die bekend staat als

de grondlegger van de wetenschap van de politiek; de man die – wat nog niemand tot dan toe had gedaan – de politiek beschouwde als een op zichzelf staande wetenschap, als een autonoom studie-object, dat los van zedelijkheid en godsdienst, vroeg om eigen methoden en benaderingswijzen. Aangezien iedereen die Machiavelli wil beoordelen dient te weten dat deze ambtenaar leefde in een tijd waarin alles op losse schroeven was komen te staan, kan zijn naam niet los worden gezien van de tijd en de omstandigheden waarin hij leefde.

De internationale politieke situatie:

Het einde van de Middeleeuwen

Machiavelli leefde in een tijd van zich ontplooiende, grote veranderingen. Het was de periode waarin de grote beslissingen werden bezegeld, die het einde van de Middeleeuwen betekenden. De tijd dat Columbus zijn ontdekkingsreizen naar Amerika maakte, Luther zijn stellingen plakte aan de slotkerk te Wittenberg en Leonardo da Vinci zijn experimenten ten uitvoer bracht. Het was alsof Europa rond het jaar 1500 stond te trillen op zijn grondvesten. Europa werd aangegrepen door een vitaliteit en een energie, die voorgoed met het verleden schenen te willen afrekenen. Alles was in beweging, alles bruiste van vernieuwingsdrift. De middeleeuwse wereld had definitief afgedaan, de nieuwe tijd was begonnen.

Op het terrein van de levensbeschouwing deden zich enorme veranderingen voor. In plaats van het vroegere theocentrische wereldbeeld waarin God centraal stond en het aardse leven als een overgangsfase naar het hiernamaals werd beschouwd, kwam nu de mens zelf meer en meer in het middelpunt te staan. Maatschappelijk en sociaal veranderde er eveneens veel. De feodale adel en de geestelijkheid, de twee pijlers waarop de middeleeuwse maatschappij rustte, moesten hoe langer hoe meer wijken voor de burgerij en de koopmansstand. De politieke situatie rond 1500 werd

praktisch overal gekenmerkt door het ontstaan van grote soevereine staten. Daarin waren koningen druk bezig met het fabriceren van de instituties van de moderne staat. De monarchie werd daarbij voorgesteld als een garantie voor recht en orde; de erfelijke monarchie als de wettige vorm van publieke macht. In alle koninkrijken groeide de koninklijke macht ten koste van adel, vrijsteden of geestelijkheid. De koning belichaamde immers, aldus experts in het oude Romeinse Recht, die in die tijd bijzonder veel invloed hadden, de wil en het welzijn van het volk in zijn persoon. De koning kon de wet maken, ongeacht oude rechten of historische vrijheden onder het motto: *Quod principi placuit legis habet vigorem* („Wat de koning behaagt heeft kracht van wet”). Alle macht kwam in handen van de koning als heilzaam figuur voor de zich vergrotende nationale eenheid. Overal was het verval van middeleeuwse instellingen permanent.

De nationale politieke situatie:

Een versplinterd Italië

En temidden van dit zich innerlijk consoliderend Europees statensysteem, stond daar het chaotische Italië. Het had sedert de Oudheid het municipaal karakter behouden: de steden waren de brandpunten van het Italiaanse leven gebleven. Mede daardoor had het in de 14e en 15e eeuw op cultureel en economisch gebied in Europa de eerste plaats ingenomen. Voorts waren de steden van Italië, zo lang de handel zich concentreerde rond de Middellandse Zee, de grootste en drukste van Europa. Maar door dit municipale karakter was het land verdeeld in tal van grotere en kleinere vorstendommen en onafhankelijke stadstaten, die elkaar op alle mogelijke manieren beconcurrerden. Hierin verschilde Italië principieel van de streken in Midden-Europa, die een landelijke feodaliteit hadden. Er was in Italië geen koning om een regering of bestuur voor het gehele land op te

bouwen. De machtsverhoudingen waren daardoor wisselend en onstabiel en berustten grotendeels op het optreden van krachtige persoonlijkheden, die om hun plannen te verwezenlijken, vaak gebruik maakten van huurlegers onder leiding van *condottieri*². Koningschap, leiderschap, dictatuur en tirannie waren in Italië begrippen die elkaar benaderden. Het overheidsgezag miste de brede basis van het aloude recht. Ondanks, of wellicht dankzij deze versplinterde maatschappij, droomde men van een Italiaanse eenheid naar het voorbeeld van Frankrijk en Spanje met hun innerlijke geslotenheid. Op dat moment herleefde voorts het humanisme en daarmee de herinnering aan de antieke wereld waarin Rome (dus Italië) zo'n grootse rol had gespeeld. Maar het mag duidelijk zijn dat in het Italië van de *Renaissance* geen plaats was voor de vorming van een nationale staat. Immers, een blik op de kaart van rond 1500 toont vijf grote staten die het schiereiland verdelen: het koninkrijk Napels, het koninkrijk Venetië, het hertogdom Milaan, de Kerkelijke Staat en de republiek Florence. Politiek onafhankelijk en in macht aan elkaar gewaagd, was geen der staten sterk genoeg de ander te veroveren. Met name tegen de Kerkelijke Staat was niet op te treden.³ Hoewel te zwak om eenheid te brengen, was de Paus sterk genoeg om elk der andere heersers dat te verhinderen. Voorts maakten zijn internationale relaties hem leider van wat door velen werd gezien als de „verdorven politiek” om vreemde mogendheden te laten interveniëren.⁴ M.a.w. de Paus liet wereldlijke machthebbers die hem niet aanstonden van de troon werpen m.b.v. buitenlandse mogendheden, en hij kon die hulp krijgen (of eisen) vanwege van zijn kerkelijke machtspositie.

² Soldatenondernemers, die oorlogen „op bestelling” leverden.

³ Machiavelli gaf vaak de kerk de schuld van het verdeelde Italië.

⁴ Machiavelli stond afwijzend tegen elk geestelijk vorst. De vermenging van wereldlijk machtsdenken met kerkelijk religieuze principes was hem onwenselijk.

De Italiaanse politiek werd een web waarin men verstrikt raakte. Er heerste verwarring en „Italiaanse sluwheid” werd een bekend spreekwoord in Europa, omdat de Italiaanse politiek een platform vormde waarop de groten van die tijd konden wedijveren in wandaden. Leden van de familie der Medici werden hertogen in Florence, van de Sforza in Milaan, terwijl in de republieken Venetië en Genua kleine oligarchieën de touwtjes strak in handen hadden. Midden in deze turbulente ellende werd Machiavelli als het ware gearachuteerd.

Het leven van Machiavelli

In deze tijd van heilloze politieke verwarring, maar ook van hoogste culturele bloei, werd Machiavelli op 3 mei 1469 in Florence geboren. Florence was toen met haar meer dan 120.000 inwoners het brandpunt van Italië, het kloppend hart van de grote Renaissance. Hier werd de strijd tussen de oude en nieuwe orde uitgevochten en hier verzamelde zich wat in het toenmalige Italië betekenis had. In deze stad ontwikkelde zich de eerste moderne staatsstructuur; het werd het geboorteland van politieke doctrines en theorieën.

De toen 29-jarige Machiavelli werd op 15 juni 1498 tot secretaris en hoofd van de Tweede Kanselarij benoemd. De Tweede Kanselarij hield zich hoofdzakelijk bezig met correspondentie inzake binnenlandse aangelegenheden. Onder de Eerste Kanselarij ressorteerden in principe buitenlandse zaken en daarmee samenhangende representatieve taken. Deze verdeling was slechts theoretisch, want in de praktijk kwamen beide kanselarijen veelvuldig op elkaars terrein en in veel gevallen overlapt hun bevoegdheden elkaar.

Op grond van zijn functie als hoofd van de Tweede Kanselarij, was Machiavelli tevens één van de zes secretarissen van de Eerste Kanselier. Zijn taak hierin bestond uit het bijstaan van de Raad van Tien, die meer in het bijzonder met de oorlog was belast.

Zijn werk in het militaire bestuur

werd veelvuldig onderbroken door politieke missies. Ze behoorden tot de bijzondere taak van de secretaris voor buitenlandse zaken. Zeer belangrijk en bijzonder vormend voor Machiavelli waren deze vele diplomatieke missies. Zijn verblijf aan het Franse hof leerde hem meer over de positie van de Italiaanse stadstaten, dan over de Franse politiek. De eerste les die hij leerde was dat de Florentijnse regeringsmachine wankel en zwak was, de tweede dat het besef van haar eigen grootheid niet in overeenstemming was met haar militaire positie en rijkdom.

Een heerser moet er voor zorgen dat hij op zodanige wijze gevreesd wordt dat hij in elke geval haat weet te ontlopen. Hij zal hierin slagen wanneer hij zijn handen weet af te houden van het bezit – en de vrouwen! – van zijn burgers en onderdanen.

Machiavelli nam de eerste van deze lessen goed ter harte. Zijn politieke geschriften staan vol waarschuwingen over het talmen, het gevaar niet resoluut te schijnen en de noodzaak van snelle actie in oorlog en politiek. Zijn ontmoetingen met diverse staatslieden hadden hem geleerd dat er één les was die ze niet hadden begrepen. De fundamentele zwakte die ze allen deelden, was een fatale inflexibiliteit t.o.v. veranderende omstandigheden. Wat ze allen weigerden te erkennen was dat ze succesrijker zouden zijn geweest, indien ze hun persoonlijkheid meer hadden aangepast aan de eisen van de tijd, in plaats van te proberen hun tijd aan te passen aan hun persoonlijkheid.

Roem en verguizing

De functie van secretaris van de Tweede Kanselarij van de Florentijnse republiek – hoe belangrijk en enerverend die ook geweest moge zijn – zou hem op zich nooit die roem en verguizing hebben gebracht die hij

heeft gekregen. Lof en haat jegens hem voeren terug op de werken die hij heeft geschreven en dan in het bijzonder op de geschriften *Il Principe* en *Discorsi*. Beide handelen over staatkunde en problemen die samenhangen met het begrip macht en beide verschaffen aspecten over hetzelfde onderwerp: de opkomst en vervaloorzaken van staten en de middelen waarmee een staatsman een staat kan bestendigen.

Il Principe. Voor de eerste maal in de nieuwere geschiedenis werd in het boek *Il Principe* over de moderne nationale staat gesproken. Voor de eerste maal werd het grote, tot eenheid uitgegroeide Italië, dat in de plaats moest komen van de versplintering, tot politiek doel verheven. Machiavelli beschrijft hier het wezen van de heerschappij, de te onderscheiden soorten, de middelen om de heerschappij te behouden en de oorzaken van verlies. Hij wil heersers de weg naar behoud van de macht tonen, vooral diegenen die nieuw aan de macht zijn gekomen. Hij plaatst zich midden in de problematiek van zijn tijd en analyseert scherp de politieke situatie van Italië.

Wanneer je je tot een machtliehebber wendt met het verzoek om je te hulp te komen met zijn troepen is dat bijna altijd schadelijk. Want als ze verliezen is het met je gedaan en als ze winnen ben je aan hen overgeleverd.

Discorsi. In de *Discorsi* daarentegen, zijn omvangrijkste werk, hield Machiavelli zich uitvoerig bezig met problemen van binnen- en buitenlandse politiek, de leiding van de staat, wetten en bestuur, economie, koloniale politiek en oorlogvoering. Als leerschool voor de politiek toentertijd, gold nog algemeen de studie van de geschiedenis van het oude Rome. Wie over geschiedenis en politiek discussiëren wilde, deed er goed aan dit met voorbeelden uit de Romeinse geschiedenis gepaard te doen gaan. Dat deed Machiavelli ook. Hij zag in de

Romeinse republiek (ca. 500 – 27 v. Chr) slechts politieke grootheid. Maar naast de historische voorbeelden steunde Machiavelli ook op voorbeelden uit het toenmalige Italië. Uit al dit ontwikkelde hij zijn politieke grondstellingen.

Machiavelli verzamelde zijn ervaringen in een tijd van voortdurende burgeroorlog tussen de stadstaten. Religie, moraal en burgerlijke orde bevonden zich bovendien in verval. Hardheid en onvoorwaardelijkheid golden in de politiek als volstrekt lofelijke eigenschappen, die noch door ethische overwegingen, noch door religieuze voorschriften werden beïnvloed. Succes was slechts de minst scrupuleuze.

Uit deze ervaringen bouwde Machiavelli zijn staatsmodel op, een theoretisch ideaaltipe van de staat, die onafhankelijk van morele en religieuze overwegingen, slechts zijn politieke doel zoekt. Zijn politieke theorieën zijn niet ontwikkeld op een systematische wijze, maar gegoten in de vorm van opmerkingen over bijzondere situaties. Hieraan ten grondslag lagen

⁵ Deze voorstelling is niet moeilijk te begrijpen tegen de achtergrond van het statische karakter van het gebied rondom de Middellandse Zee. Wanneer alles zich herhaalde, waarom zou de politiek zich dan niet herhalen. De moderne ervaring van een plotselinge verandering van een gebied t.g.v. een technische innovatie was onbekend.

⁶ In deze theorie is sprake van een kringloop die begint in het natuurstadium, waarin de mensen rondzwerven als wilde dieren, maar behoefte voelen aan een gemeenschappelijke bescherming en daarom de monarchie creëren, het eerste cultuurstadium op het gebied van de politiek, daarna gevolgd door de elkaar opvolgende andere fasen: de tirannie, de decadente vorm van de monarchie; aristocratie met als decadente vorm de oligarchie; ten slotte de democratie met als decadente vorm de ochlocratie, het bewind van het gepeupel, waarna de mens zozeer de gevangene wordt van zijn begeerten en egoïsme dat de staat in zijn voegen, de wetten, begint te kraken en de mens weer terug is in het natuurstadium, weer rondzwervt als een wild dier, waarna hij langzamerhand weer aan een monarchie begint te denken als bescherming tegen alle gevaren van de natuur.

⁷ Daarmee velde hij geen oordeel over de menselijke natuur in het algemeen; hem interesseert slechts de politieke mens en zijn gedrag tegenover de staat.

dikwijls consistente gezichtspunten, die tot een politieke theorie zouden kunnen worden ontwikkeld.

In de eerste plaats dacht Machiavelli dat de geschiedenis zich herhaalde. Volgens hem ging de ontwikkeling niet voorwaarts, maar eerder in het rond, cyclisch; zij keert steeds terug naar dezelfde stations. Alle staten hadden hun steeds terugkerende existentiële crises, omdat de voorwaarden nu eenmaal waren zoals ze waren.⁵ Men kon dus wel degelijk iets leren van de Oudheid. Hij geloofde, evenals zijn tijdgenoten, dat de wereld de eeuwen door, inhoudelijk hetzelfde bleef⁶, afgezien van veranderingen van een buitenaards karakter. Studie der geschiedenis zou niet slechts de oorzaken ontdekken van de kwalen van zijn tijd, maar ook de genezing: historische gebeurtenissen konden zo onder menselijke controle worden gebracht.

Onrechtvaardigheden moet men allemaal tegelijk begaan om te bereiken dat ze minder gevoeld worden en dus minder krenkend zijn. Maar weldaden moet men, om te maken dat ze beter gevoeld worden, een voor een bewijzen.

In de tweede plaats had Machiavelli een naturalistische mensopvatting. Hij beschouwde de mens als iets definitiefs en onveranderlijks. De mens zou zich naar vaste natuurlijke wetten richten. Dit idee was rond 1500 actueel en sloot nauw aan bij de these *l'histoire se repète*. Achter bijna alles wat Machiavelli zei over politiek, lag de opvatting dat de menselijke natuur essentieel zelfzuchtig was, en dat de beweegredenen waarop een staatsman moest vertrouwen egoïstisch waren.⁷ Indien nu de mens van nature egoïstisch was, moest de staat en macht achter de wet, de enige macht zijn die de maatschappij samenhiel. Morele verplichtingen moesten worden afgeleid van wet en regering. Vanuit deze optiek was het gemakkelijk de dubbele gedragscode voor de staatsman en de burger te zien. De eerste wordt beoordeeld naar zijn suc-

ces in het vergroten van de macht, de tweede naar zijn gedrag t.o.v. de sociale groep. De heerser als stichter van de staat stond niet alleen buiten de wet, maar aangezien de wet de moraal bepaalde, stond hij ook boven deze moraal. De openheid waarmee Machiavelli dit aanvaardde is een van de belangrijkste oorzaken voor zijn slechte reputatie.

Omdat mensen slecht zijn en ze ten opzichte van jou hun woord niet zullen houden, hoef jij dit evenmin tegen hen te doen.

Machiavelli wist dat er geen definitieve oplossing in de politiek was. Succesvolle politiek eiste voortdurende aanpassing. Maatstaf voor een goede politiek waren evenwel niet morele waarden als goed en kwaad. De enige maatstaf voor de politiek was of ze doelmatig was of niet. De politiek moest zich steeds op de werkelijkheid oriënteren en de staatsman moest slechts naar rationele doelmatigheid handelen. Hij mocht zich niet door morele of religieuze waarden laten beïnvloeden. Politiek was voor Machiavelli een kunst, maar meer nog een techniek.

Ondanks loskoppeling van politiek en moraal, onderkende Machiavelli dat de christelijke wetten van moraal in het geweten van de mens een rol speelden. Begrippen als menselijkheid, goedheid, vroomheid en barmhartigheid speelden een rol in de menselijke gedachten en in de sociale omgeving. Het was dan ook met droefheid dat Machiavelli erkende dat deze morele waarden wél uit het *politieke* leven waren verdwenen. Daarin voerden overal zelfzucht, bedrog, trouweloosheid en geweld de boventoon. Van dit *feit* ging Machiavelli uit en beval ons zijn ideaaltipe van de

Zij die de hoogste macht uitoefenen moeten onplezierige dingen door anderen laten opknappen, terwijl ze zelf de plezierige dingen voor hun rekening moeten nemen.

heerser aan als werkzaam wapen, de man met een onvoorwaardelijke werkelijkheidszin. Een cynische opvatting, mede voortgebracht door zijn patriottisme en zijn wens naar eenheid van Italië en het te behoeden voor vreemde indringers en ordeloosheid.

Machiavelli en het krijgsbedrijf

Lessons learned

Toen Machiavelli tot zijn ambt als hoofd van de Tweede Kanselarij werd geroepen, was Florence reeds vier jaar in oorlog met Pisa. Zijn eerste taken waren daarom aan de daarmee samenhangende militaire activiteiten gewijd. In een advies aan de Raad van Tien verwierp hij elke vreedzame oplossing van het geschil en beval een beslissing met wapengeweld te forceren.⁸ Machiavelli had veel moeilijkheden uit de weg te ruimen. Hij schreef talrijke brieven, zond bevelen, zorgde voor soldij en aanvoer, loste meningsverschillen tussen bevelhebbers op en moest daarnaast nog het misnoegen van het volk over de hoge oorlogsuitgaven wegnemen.

Leger als machtsvorm

Aristoteles zei reeds: „*een mens, gescheiden van recht en orde, is de slechtste onder de beesten*”. Machiavelli is in zekere zin de politieke theoreticus van „de mens zonder meester”, van een samenleving waarin het individu alleen staat, met geen andere motieven dan die van het eigen egoïsme. Vandaar ook dat Machiavelli goede wetten en goede legers als fundamente van alle machtsvormen beschouwde. Maar omdat er naar zijn oordeel geen goede wetten konden zijn als er geen goede legers waren en omgekeerd, als er goede legers bestonden waren er automatisch goe-

⁸ Reeds hier treffen wij zijn onverbidde-lijkheid in zijn politieke oordeel aan. De Florentijnen volgden weliswaar zijn raad op, maar moesten nog tien jaar wachten op succes.

de wetten, heeft Machiavelli het voornamelijk over legers.

Het leger had in de Romeinse tijd een aantal veranderingen te zien gegeven. Aan cavalerie en individuele gevechten werd minder belang gehecht. Het zwaartepunt kwam tijdens de Romeinse republiek bij de gedisciplineerde infanteriefalansen te liggen. Een vorm van dienstplicht was georganiseerd op basis van een indeling naar vermogensklasse.

Het tijdvak tussen 232 en 552 werd gekenmerkt door de overgang van de Romeinse naar de middeleeuwse vorm van oorlog. In militaire termen trad in het gevecht de overmacht aan de dag van de ruitery boven het voetvolk. In de Merovingische tijd (bij benadering van 500 tot 751) traden er veranderingen op, die in de richting wezen van een soort feodaliteit. Het oude Frankische leger, samengesteld uit trouwe metgezellen van de koning en plaatselijk aangeworven manschappen, werd vervangen door een kaste van beroepssoldaten te paard. Deze schaarde zich onder de koning d.m.v. een onderhands verdrag, waarin persoonlijke en wettelijke aspecten werden gecombineerd, nl. leenmanschap en leengoed. Leenmanschap hield een fusie in van Romeinse en Germaanse opvattingen. Volgens Germaanse opvatting berustte de militaire dienst op een basis van vrijwilligheid (een opvatting die werd afgezwakt door het Gallische gebruik van gedwongen deelname aan militaire dienst) en de „gewone soldaat” van de Romeinen. Sinds de 8e eeuw baseerden de Franken de militaire dienst op het principe van wederzijdse verplichtingen. Als tegenprestatie voor de militaire dienstverlening van de vazal stond een stuk land, dat door de heer in leen werd gegeven. De toenemende welvaart van stad en land door de opbloei van handel en stijgende prijzen in de 14e eeuw, had echter een welhaast omgekeerd effect op het leenstelsel, daar dit economisch was gebaseerd op de statische feodale verplichtingen en diensten in geld of natura. Door de stijgende behoefte aan baar geld, werd de adel gedwongen veel van de dienstverle-

ningen en verplichtingen om te zetten in betalingen met contant geld. Het leenstelsel brokkelde af. De behoefte aan huursoldaten was een van de eerste tekenen; soldaten die niet alleen werden gehuurd om de feodale troepen te versterken, maar gewoon omdat het traditionele feodale leger niet langer voldeed aan de eisen van langdurige oorlogvoering. Huurtroepen zorgden zelf voor hun uitrusting en konden voor nagenoeg onbepaalde tijd in het veld blijven, i.t.t. de ongeveer veertig dagen, in sommige gevallen uitgroeiend tot drie maanden, van het feodale leger. Die moesten immers „terug” om hun „gewone” beroep weer ter hand te nemen. Aan het einde van de 15e eeuw resteerden nog slechts legers van huursoldaten; in Italië al sedert de 13e eeuw.

Huurtroepen en hulpstroepen

Machiavelli merkte op dat de legers waarmee een heerser zijn heerschappij kan verdedigen, eigen troepen, huurtroepen, hulpstroepen of een combinatie daarvan konden zijn. Echter, huurtroepen en hulpstroepen konden in zijn ogen geen genade vinden; hij vond ze nutteloos en gevaarlijk. Indien een staatsman zijn macht op huurtroepen baseerde, zou hij zich nooit sterk en veilig kunnen voelen. Deze troepen waren in de ogen van Machiavelli niet eensgezind, eierzuchtig, ongedisciplineerd en onbetrouwbaar, hoogmoedig tegenover hun vrienden en lafhartig tegenover hun vijanden en bezaten noch vrees voor God, noch trouw tegenover mensen. In vreedstijd werd je geplunderd door huurtroepen, in oorlogstijd door je vijanden. Met huurlegers verliepen veroveringen altijd moeizaam en traag, terwijl nederlagen steeds plotseling en onverwachts plaatsvonden. De reden van dit alles was volgens Machiavelli, dat huurtroepen door niets anders werden aangetrokken en door niets anders op de been werden gehouden, dan door een karig soldij. Niet groot genoeg om voor te willen sterven, maar net groot genoeg om soldaat te willen zijn, als er maar geen

oorlog werd gevoerd. Machiavelli gaf van de chaos die er in Italië heerste, de schuld aan huurtroepen.

Hulptroepen beschouwde Machiavelli als de tweede categorie nutteloze troepen. Ze konden volgens hem weliswaar soms goed en nuttig zijn, maar voor hem die ze te hulp riep, waren ze bijna altijd schadelijk. Als ze verloren was het met je gedaan, als ze wonnen was je aan hen overgeleverd.

Wie meent dat machtige personen oude beledigingen vergeten doordat ze nieuwe weldaden ontvingen, vergist zich.

Wanneer een veldheer zich met alle geweld de kans op een overwinning wilde ontnemen, kon hij het best van hulptroepen gebruik maken. Bij het inschakelen van hulptroepen was de zaak volgens Machiavelli al bij voorbaat bekeken, omdat ze een compact blok vormden en volledig aan iemand anders gehoorzaamden. Huurlegers daarentegen hadden na een overwinning meer tijd en een meer geschikte gelegenheid nodig om schade toe te brengen, omdat ze geen gesloten eenheid vormden. Indien een heerser, aldus Machiavelli, dan ook nog een derde aanstelde als aanvoerder van zo'n huurleger, kon deze niet ineens zoveel gezag krijgen om je in moeilijkheden te brengen. Kortom, bij huurtroepen was lafheid de gevaarlijkste factor, bij hulptroepen dapperheid.

Gemengde en eigen troepen

Over de derde soort troepen, nl. de gemengde, was Machiavelli wat positiever. Dit waren troepen die gedeeltelijk bestonden uit huur- en gedeeltelijk uit eigen troepen. Deze gemengde strijdmachten vond Machiavelli veel beter dan pure hulp- of pure huurtroepen, maar veel minder goed dan eigen troepen. Machiavelli staaft dit met het voorbeeld van de Romeinen, die hun ondergang tegemoet gingen nadat ze Goten als soldaten in dienst begonnen te nemen. Vanaf dat moment be-

gon de kracht van het Romeinse Rijk te verslappen. Zo kwam Machiavelli tot de conclusie dat iemand, in welke machtspositie hij zich ook bevond, nooit veilig was wanneer hij niet beschikte over eigen troepen. Een verstandig heerser heeft dan ook altijd gebruik gemaakt van een eigen krijgsmacht. Liever had hij met zijn eigen soldaten willen verliezen, dan met die van anderen te winnen.

Ontwikkelingen van de krijgskunst

Over wat een heerser op het terrein van de oorlogvoering diende te doen had Machiavelli ook eigen opvattingen. Zo moest volgens de Florentijn, iemand die de hoogste macht uitoefende geen ander doel nastreven, geen andere gedachten hebben en geen andere bekwaamheid ontwikkelen dan de krijgskunst, en de daarmee samenhangende activiteiten op het gebied van organisatie en bestuur van het leger. De belangrijkste oorzaak die een machthebber tot het verlies van zijn positie bracht, was de verwaarlozing van de krijgskunst. De oorzaak waardoor een machthebber zo'n positie kon veroveren was juist de bedrevenheid op dat terrein. Een heerser die geen verstand had van de oorlogvoering, afgezien van andere nadelige gevolgen, kon niet door zijn soldaten worden gerespecteerd en evenmin kon hij zich op hen verlaten. Hij mocht dan ook nooit zijn gedachten van het bedrijfsbedrijf afwenden. In vredetijd zou hij zich erin nog meer moeten bekwaamen dan in oorlogstijd. Volgens Machiavelli kon dit op twee manieren gebeuren: door actie en door studie. Wat het eerste betreft bedoelde Machiavelli veel organiseren, oefenen, trainen van het lichaam en terrein verkennen.

In de tweede plaats moest de heerser zich verdiepen in de geschiedenis en daarin de daden bestuderen van hen die hadden uitgeblonken. Een heerser kon op deze wijze zien hoe dezen zich bij het oorlogvoeren hadden gedragen; hij kon de oorzaken nagaan van hun overwinningen en nederlagen en

zo in staat worden gesteld de eerste na te volgen en de laatste te vermijden.

Lessons learned

De idee dat oorlog systematisch kon worden bestudeerd door historische observatie, door een selectie van succesvol organiseren en door het imiteren van krijgslisten, herleefde sterk in de Renaissance. Het was de tegenhanger van de traditionele klassieke politieke filosofie, deductieve conceptie van de geschiedenis en het besef van een universele natuurwet. Oorzaak lag ook hier in de opvatting dat fundamentele veranderingen nauwelijks bestonden, en dat het karakteristieke in de menselijke werkelijkheid als eeuwigdurend werd voorgesteld. Militaire theorie was slechts een synthese van de beste militaire modellen van het toen bekende culturele verleden van Griekenland en Rome. Ruwweg gezegd veranderde er weinig van het klassieke Griekenland tot in Machiavelli's tijd, in wat de technologische dimensie van de oorlog wordt genoemd, als in het karakter van de oorlog zelf. Ondanks veranderingen bleven wapensystemen toch een opmerkelijke gelijkenis vertonen. Militaire modellen die hierop waren gebaseerd lieten dan ook een fundamenteel wederkerend karakter zien. Historische ervaring was dus een uitgebreide proeftuin voor een beperkt aantal krijgskundige modellen. Ook Machiavelli probeerde een synthese te maken van alle militaire ervaringen van de Oudheid tot de late Middeleeuwen. Hierin verwerkte hij de klassieke conceptie van de lessen der geschiedenis, de *lessons learned*. Voor Machiavelli en zijn tijdgenoten was het een gegeven, dat ondanks historische veranderingen, mens en maatschappij in alle tijden en culturen in essentie hetzelfde bleven, omdat de menselijke natuur onveranderlijk was. Geschiedenis kon hem dus lessen leren die in elke periode geldig waren. Deze opvatting, die Machiavelli's werk domineerde, was van beslissende invloed op zijn militaire gedachten.

De reden voor Machiavelli's warme militaire belangstelling ligt voor de hand: hij beschouwde kracht en macht als hoogste goed in de binnen- en buitenlandse politiek. Wilde een staat overleven, dan diende zij steeds meer macht te verzamelen. Een gezonde staat was een imperialistische staat, gericht op veroveringen, het evenbeeld van het oude Rome. Hij trachtte de lessen van de militaire geschiedenis te analyseren en toe te passen in een compleet schema voor het leger. De militia, het nationale leger bestaande uit burgers om hun „patria” te verdedigen, werd vanuit sociaal en militair oogpunt als enige juiste vorm van militaire organisatie gezien. Deze had zijn waarde bewezen in de hoogtijdagen van de Griekse stadstaten en nog meer in de Romeinse republiek. In modernere tijden verklaarde deze vorm de buitengewone kracht van de kleine Zwitserse republiek. In Machiavelli's tijd werd de negatieve rol gedemonstreerd door a-loyale, verkrachtende, verraderlijke en laffe *condottieri*, die gevaarlijker waren voor hun werkgever dan voor hun vijand. Zij waren verantwoordelijk voor het verval van de internationale status van de Italiaanse stadstaten. In Machiavelli's opvattingen vormde de infanterie de kern van de strijdkrachten. Onder normale omstandigheden kon zij de felste cavale-

Goede raadgevingen, van wie ook afkomstig, moeten hun oorsprong vinden bij de intelligentie van de heerser en niet dat de intelligentie van de heerser voortkomt uit goede raadgevingen.

riecharges weerstaan. Deze les was veelvuldig door de Grieken en Romeinen gedemonstreerd, maar met het verval van het Romeinse Rijk kwam deze stelling enigszins in de verdrinking.

Heel verrassend en tot verbijstering van ridderlijk Europa, werd de belangrijke rol van de in carré optredende infanterie, opnieuw gedemonstreerd door de Zwitsers op de slagvelden van Bourgondië en Italië. Ook Machiavelli bleef in flexibele, wendbare en elkaar wederzijds bijstaande carrés het volste vertrouwen houden. Toch duurde het maar kort voor zijn militaire ideeën door het volle gewicht van de historische verandering

Wanneer een heerser het commando voert over veel troepen moet hij zich er absolut niets van aantrekken als hij zich de reputatie van wreedheid op de hals haalt.

werden ondergraven. Reeds in Machiavelli's dagen werd de oude vorm van oorlogvoeren revolutionair gewijzigd door de introductie van het vuurwapen. De nieuwe vuurwapens konden volgens hem niet in het oude framework van het krijgsbedrijf worden gepast. Indien commandanten op de infanterie en op de vertrouwde methode zouden vertrouwen, dan was volgens Machiavelli artillerie nutteloos en hun rol kon niet genoeg worden onderschat. Pogingen om vuurwapens als onbelangrijk en onbetekend af te doen, vonden geen gehoor toen hun belang op het slagveld groter en krachtiger werd.

Oordeel

Hoe kon Machiavelli, beroemd door zijn diepe en eenvoudige inzicht in de complexiteit van menselijke relaties, politiek en maatschappij, zo voorbijgaan aan een van de belangrijkste mijlpalen van de militaire geschiedenis? Belangrijk omdat de kosten van vuurwapens in het algemeen, en die van een artillerietrein in het bijzonder, de draagkracht van een commandant te boven gingen en de logische consequentie hiervan was, dat de krijgsmacht onder het beheer van de monarchie kwam, het enige machtsinstrument dat in staat was de voor de moderne uitrusting benodigde fondsen bijeen te brengen. Met recht kan dan ook worden betoogd, dat de opkomst van vuurwapens en hun groeiend belang heeft geleid tot een verdere machtsconcentratie in wereldlijke handen. Het deed de monarchie boven de Kerk uitrijzen en maakte dat de oorlog van een morele krachtmeting, een politiek instrument werd. Waarschijnlijk trok de kunst van het oorlogvoeren in de geschiedenis hem te zeer, niet slechts haar geest maar ook haar vorm. De lessen uit de geschiedenis, de *lessons learned*, verhiel hij tot norm. Toch ligt de reden voor zijn mistasten dieper. Dit kan slechts worden begrepen in de context van zijn concepties van geschiedenis en theorie. Zijn manier van denken in het trachten artillerie te overwinnen,

Literatuur

- E. Barincou – *Niccolo Machiavelli in Selbstzeugnissen und Bilddocumenten*. Hamburg (1958).
- A. Ehnmark – *De geheimen van de macht. Een essay over Machiavelli*. Stockholm (1986).
- N. Machiavelli – *De Heerser*. Amsterdam (1981).
- N. Machiavelli – *De Vorst*. Uit het Italiaans vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door dr. J.F. Otten. Gommer/Becht (1990).
- N. Machiavelli – *Gedanken über Politik und Staatsführung*. Deutsche Gesamtausgabe. Stuttgart (1977).
- R.R. Palmer and J. Colton – *A History of the Modern World*. New York (1978).
- G.H. Sabine en Th. L. Thorson – *A History of Political Theory*. Indiana University, USA (1981).
- Q. Skinner – *Machiavelli*. Oxford (1981).
- H. Williams, M. Wright en T. Evans (red) – *International relations and Political Theory*. Open University Press, Buckingham (1993).
- K. van der Pijl – *Wereldoorlog en Machtspolitiek, visies op de internationale betrekkingen van Dante tot Fukuyama*. Het Spinhuis (1992).
- R. A. Dahl – *Modern political Analysis*. Prentice Hall Inc. (1963).
- M. de Cervantes Saavedra – *De geestrijke ridder Don Quichot van de Mancha*. Vertaling J.W.F. Werumeus Buning en C.F.A. van Dam (12e druk) Querido (1993).

ligt in het zoeken naar analogie in de Oudheid. Toen kon de infanterie tegen aanvallen met olifanten altijd een remedie vinden de charges te ontwijken. Nog gemakkelijker zouden ze een remedie vinden tegen de artillerie van zijn tijd. Machiavelli kon vuurwapens als een belangrijke militaire en politieke innovatie niet accepteren omdat dit niet alleen zijn model voor de militaire organisatie en haar waarden (het Romeinse leger) ondermijnde, maar ook de fundamenten van zijn historische en theoretische visie. Het toekennen van een groot belang aan het gebruik van vuurwapens, zou een

fundamentele verandering zonder historische precedent zijn geweest in de goed bekende, steeds terugkerende patronen van oorlogvoering. De lessen van 2000 jaar historisch perspectief zouden overboord kunnen worden gezet.

Het klassieke erfgoed bleef de intellectuele achtergrond en bron van historische referentie voor militair denken vormen tot het einde van de 18e eeuw. Het besef van een fundamentele historische verandering begon te leven met de *Verlichting*. Een nieuwe houding t.o.v. het verleden, inclusief de militaire geschiedenis, ontstond

aan het einde van de 18e eeuw. In een directe reactie op het militaire denken van de Franse *Verlichting* schreef de Pruisische kolonel Tempelhoff, dat theorie moest worden gebaseerd op contemporaine ervaring en niet op de geschiedenis van Grieken en Romeinen. De eenduidigheid van historische ervaringen als basis voor de oorlogstheorie verdween in de vroegmoderne periode. Dit kwam omdat deze ontwikkeling meer werd gevoed door het onderschikken van alle regels (ook die van de oorlog) dan aan de regel van de rede.

(SLOT VOLGT)

***U bent lid van de Koninklijke Vereniging
ter Beoefening van de Krijgswetenschap,***

tevens actief dienend officier van de KL of KLu, en u gaat de dienst verlaten?

Meldt u dat dan even aan de ledenadministrateur

(Karel Doormanlaan 274, 2283 Rijswijk),

dan wordt ervoor gezorgd dat u de Militaire Spectator blijft ontvangen!